

Ивелин Иванов / Ivelin Ivanov

ОПЪЛЧЕНИЕТО В СРЕДНОВЕКОВНА НОРВЕГИЯ
ПО ДАНИИ ОТ КРАЛСКИТЕ САГИ НА
СНОРИ СТУРЛУСОН

*The Volunteer Force (leiðangr) in Medieval Norway
according to Data from Snorri Sturluson's Chronicle
of the Kings of Norway*

Summary: *The article is analyzing the information concerning the volunteer force in Snorri Sturluson's Heimskringla. The author is comparing this data with other sources of information, arriving at several major conclusions. He is of the opinion that Snorri Sturluson's data about the existence of leiðangr even in the 10th c. cannot be considered realistic. Most probably Snorri is depicting changes in the military mobilization system during the reign of konnung Hakon the Good (934–961), while at the same time ascribing to it features typical for the following 11th c. The author is supporting the theory that the changes that started during Hakon's reign first encompassed only two regions, and that the building of the mobilization system known as leiðangr had been a long-lasting process. Another important conclusion is connected with the duration of military service, as well as with the seasonal peculiarities concerning the levying of the volunteer forces in medieval Norway. According to the author, the sagas testify of military service duration of two months, as well as of a leiðangr levy primarily in spring and summer. In conclusion, the author is emphasizing on the long-term existence of the volunteer forces, focusing our attention on a number of peculiarities in medieval Norway's life. The analysis of facts shows that ultimate victory required naval superiority, and the latter was possible only by calling up the leiðangr.*

Key words: *King's sagas, medieval Norway, leidang, medieval levy.*

Един от най-значимите и популярни книжовни средновековни паметници за историята и традициите на Скандинавия в периода X–XIII в. са кралските саги на Снори Стурлусон. Въпреки наличието на други исторически съчинения от XII–XIII в. като “История на старите норвежки крале” и “История на Норвегия”, сагите, известни като „Heimskringla“, остават важен извор за социалната и политическата история на региона. Вниквайки в съдържанието и посланията на сагите на Снори, у мен се зароди идеята за използването им като

извор за войната и военното дело в Северна Европа през X–XIII в. Бих отбелязал, че проблемът е отчасти изследван¹, но почти напълно непознат в българската историография, въпреки засиления интерес и редица публикации върху кралските саги през последните години у нас².

„*Heimskringla*” била завършена около 1230 г. и представлява история на Норвегия от древни времена до 1177 г., като съдържа множество биографични саги за норвежки крале от Ранното средновековие. Въпреки наличието на многобройни исторически елементи, тези саги не могат да бъдат определени като история в съвременния смисъл на това понятие, тъй като историческите факти са само фон за делата на кралете. Още в самото начало бих обърнал внимание на следните съображения. На първо място бих поставил времето на записване или тридесетте години на XIII в., което влияе неизбежно върху представите на Снори Стурлусон за войната и военното дело. Освен това бих посочил необходимостта от сравнение с други писмени и археологически източници при анализа на информацията от сагите. Настоящата статия представя работни тези и някои изводи, а привличането на допълнителен материал би потвърдило или опровергало изказаните позиции и мнения.

За да разберем същността и логиката на военната организация в Норвегия на границата между първото и второто хилядолетие, трябва да изтъкнем някои основни географски и демографски факти от тази епоха. На първа място, до края на IX в. не съществува държавно обединение, а оформилите се три големи региона на север около съвременния град Трондхайм, на запад около днешния Берген и на изток или по-точно югоизток с център съвременната столица Осло, не поддържат тесни контакти или стремеж към политическо обединение. Според някои историци, населението на тези три големи региона не превишават 250 000 души, като всеки от тях бил поделен на по около 30 по-малки области или фюлка, наброяващи население между 6000–10 000 души и управлявани от местни хьовдинги³, които често сагите наричат ярли⁴ или конунзи⁵. Всичко това представя картина на обширни и географски обособени територии с ограничен демографски ресурс⁶. Тези особености предопределят в голяма степен и изградената по-късно система на опълчение.

Някои историци приемат, че военната система в Скандинавия от епохата на викингските нашествия е изградена на базата на свободното опълчение (старонорв. *leidangr*), което било използвало най-вече за военни действия по море. Надеждни и подробни сведения за тази организация има само за Източна Швеция и за крайбрежните райони на Норвегия. Според сагите, *leidangr* бил въведен от конунга Хакон Добрия (934–9610), който по този начин отменил данъци, въведени от неговия баща Харалд Красивокосия (872–930). Това звучи логично, тъй като според германските традиции, налагането на данък или данъци било форма на подчинение, а военното задължение следва традициите и предполага по-голяма свобода и възможност за плячка при успешен поход.

Въпреки това, не всички историци приемат сведенията за налагането на системата *leiðangr* от Хакон Добрия като исторически достоверни и смятат, че това е плод на по-късни нагласи и разбиране за произхода и прерогативите на конунга, датиращи от периода XII–XIII век⁷. Всъщност, не разполагаме с категорични свидетелства за съществуването на такава система в Дания до 1170 г., а същото може да се твърди за Норвегия и Швеция. Най-вероятно, основата на отрядите при викингските или датски нашествия от X–XI в. били формирани от аристократи и техните отряди, които се присъединявали към конунга или краля при грабителски поход или война⁸. В интерес на истината, това твърдение е подкрепено и с редица писмени сведения, а най-ранното неоспоримо историческо свидетелство за съществуването на *leiðangr* в Норвегия можем да открием в юридически текстове от края на XI и началото на XII в.

Някои изследователи отхвърлят тази позиция като крайна и изтъкват редица доводи в подкрепа на съществуването на *leiðangr* преди XII век, а други възприемат компромисна позиция, т.е. че тази система на военно опълчение и отрядите на аристокрацията съществували паралелно и били използвани във военните походи на скандинавските конунзи и крале в периода X–XIII в. Един от най-значимите доводи в тази насока е свързан с доказателства за съществуването на *leiðangr* при управлението на Харалд Синия зъб (960–985) в Дания през X век.

Насочвайки своето внимание към Норвегия бих подчертал, че първото споменаване на опълчение е във връзка със събития от втората половина на X век⁹. Съществуват и предположения, че прототипът на *leiðangr* се появил в района на Хордаланд, по крайбрежието около днешния норвежки град Ставангер като регионална военна система за набиране на флот и екипажи под ръководството на местни хьовдинги¹⁰. В основата на норвежкия *leiðangr* били местните опълчения от предходната довикингска епоха. По този начин конунгът придобива правото да свиква опълчението в различни степени, било то като полуопълчение (*halfs almenningr*) или като пълно опълчение (*allan almenningr*). Най-малката базисна единица, която осигурява този военен потенциал е *manngörð* и включва три домакинства, които трябва да осигурят един въоръжен мъж, докато другите двама се грижат за неговото домакинство и собственост през периода на службата. В някои случаи в опълчението са мобилизирани двама, а третият поема грижата за техните семейства и имоти. Тези малки единици – *manngörð*, се обединяват в корабни окръзи (*skipreidi*), начело на които стоял кормчия (*styrimaðr*). Кормчията командвал мъжете от екипажа, а корабите от един окръг са под командването на местния кралски представител (*lendrmaðr*)¹¹. Най-голямата единица в системата на *leiðangr* е фюлкът (*fylki*), който трябва да осигури 12 изцяло екипирани и съоръжени за война кораби, като на всеки кораб трябва да има между 40 и 60 души екипаж¹². Военната дружина на конунга

или краля (*hirð*) е самостоятелна военна единица и не влиза в състава на лейданга.

Тъй като преките свидетелства за съществуването на системата *leiðangr* преди края на XI в. са малко на брой и неубедителни, трябва да бъдат привлечени допълнителни доказателства за или против. Що се отнася до Норвегия, в подкрепа на ранното съществуване на свободното опълчение могат да бъдат посочени следните аргументи. На първо място можем да поставим необходимостта от многобройни кораби и от екипажи, а на второ аргумента, че първите убедителни сведения за наличието на такава организация датират на практика от период, в който не съществува силна външна заплаха или стремеж към инвазия извън границите на Норвегия. Ето защо е логично да приемем, че реалната необходимост от такава масова мобилизационна система е свързана най-вече с предходния период X–XI в., в който интензивността на военна активност извън Норвегия, както и на военни заплахи и разорителни походи на датски и шведски владетели в Норвегия, била изключително висока¹³. От тази гледна точка управлението на Хакон Добрия, за когото Снори свидетелства, че въвел система за свикване на опълчение от бонди¹⁴, наистина изглежда реалистично начало на системата *leiðangr*.

В основни линии, през XII век системата *leiðangr* разделяла крайбрежните територии на райони, известни като *skipreidar*, които трябвало да осигурят по един кораб с екипаж и провизии за два месеца. Освен това, системата *leiðangr* предвиждала брой ферми (*lide*), които изпращали един войн при мобилизация¹⁵. Трябва да отбележим, че обхвата на тази мобилизационна система не бил повсеместен и тя съществувала само в крайбрежните райони. През XIII в. чрез нея можели да бъдат мобилизирани 308 бойни кораба, повечето от които с по 20-25 места за гребци. Приблизителните изчисления показват, че при пълна мобилизация във флота би имало между 6160 и 7700 места за гребци. Тъй като пълните екипажи изисквали до 4-5 души на гребно място, за да се поддържа темпо при дълги походи, това означава максимален общ брой мобилизирани в системата *leiðangr* между 27220 и 34650 войни¹⁶. Въпреки привидно ясната логика в тези изчисления, крайните цифри изглеждат нереално високи, а много от изворите свидетелстват за далеч по-скромна численост.

Първоначално включващ само военни задължения и осигуряване на припаси по време на война, в нач. на XIII в. *leiðangr* вече бил наложен като парична такса, която трябвало да се изплаща в случай, че не е изпълняван с реално присъствие. За това свидетелства и законодателство от XIV в., според което кралят не можел да изисква от бондите повече от половината такса за *leiðangr* в мирно време. Всичко това води до заключението, че тази мобилизационно-военна система е трансформирана в парична такса едва в края на XIII или началото на XIV в.

Характерни примери за прилагането на *leiðangr* можем да открием в кралските саги на Снори Стурлусон. В „Сага за Харалд Хорфагре“, описвайки

административните промени, осъществени от конунга, Снори представя задълженията на ярла и на херсите (херсириите) по следния начин: „6....Всеки ярл имал най-малко четири херса, всеки от които получавал по двадесет марки за пирове. Ярлът бил длъжен да има по шестдесет войници в кралската войска, а херсът – по двадесет.”¹⁷ Така, според предаденото от Снори, всяка област осигурява по 140 войни за кралската войска. Все пак остава въпросът дали авторът на сагата визира опълчение, или друг вид войска.

Първите сведения за свикване на войска в цели области откриваме в „Сага за Хакон Добрия”. Според Снори през пролетта на 934/935 г. Хакон събрал голяма войска от Тронхайм и си набавил кораби, а населението на Викен също събрало голяма войска и се приготвило да посрещне краля¹⁸. Можем да приемем, че свикването на тези войни на териториален принцип е сред ранните примери за *leidangr* в изследваните саги, които подчертават мобилизирането и екипирането на кораби. Малко след това сагата посочва, че ярл Сигюрд дошъл при Хакон и довел със себе си огромна войска, която включвала и всички онези жители на областта Трьонделаг, които се държали лошо с краля през зимата. Явно първата войска била дружината на краля, но тя се оказала недостатъчна, тъй като синовете на Айрик нападнали крайбрежието с датска помощ. Ето защо Хакон бил принуден да свика опълчение от Трьонделаг, като преглътне неподчинението на бондите от този регион през предходната година¹⁹.

Едно от най-ярките свидетелства за организацията на опълчението откриваме в същата сага. Според Снори, след битката срещу синовете на Айрик при *Avaldsnes* от 953 г. Хакон въвел закони за цялото крайбрежие и вътрешността на страната, докдето стигала съомгата; той наредил селищата да се разделят на крайбрежни райони, всеки със собствена войска и флота. Тези райони той разделил на области, които били задължени да участват във войската при външно нашествие и в такъв случай по високите планини трябвало да се палят огньовете, които да послужат за сигнал за свикване на флота²⁰. Според някои изследователи, конунг Хакон въвел тази система по модела на англосаксонския фирд, но най-вероятно това било повлияно и от подобни мобилизационни системи в съседните Дания и Швеция. Кралските саги на Снори предоставят множество косвени сведения за наличието на подобна система в Дания²¹.

Сведения за свикване на опълчение в отделни региони откриваме и в „Сага за ярл Хакон”. Според Снори, когато Хакон научил за смъртта на баща си – ярл Сигюрд, той събрал голяма войска от цялата област и заповядал да спуснат на вода всеки кораб, годен за война. Когато се събрали, войните избрали Хакон за предводител на флотилията и отплавали²². В същата сага авторът свидетелства за свикване на опълчение още два пъти. Когато ярл Хакон разбрал, че синовете на Гюнил имат голяма войска, той изпратил трьонделагската войска и бондите по домовете им, а с личната си войска обиколил Мьоре и Румсдал и изпратил съгледвачи след синовете на Гюнил²³. Тук можем да приемем, че

разделението на трьонделагската войска и бондите в текста на сагата е целенасочено, т.е. че първата е съставена от отрядите на трьонделагските хьовдинги, а свиканото опълчение било съставено от бондите. Тук бих подчертал и факта, че Трьонделаг е сред най-често споменаваните от Снори области, от които било свиквано опълчение.

Следващият случай от същата сага представя свикване на войска от северната част на страната, от Халогаландия и Намдал, а по пътя от Бьоле до Стад се присъединили още мъже от всичките седем селища в този район. Самият Снори сочи, че според източниците, които той е ползвал, в този случай било свикано опълчение от четирите фюлка на страната. Ярл Хокон бил последван от седем ярла „...с толкова много войници, че краят им не се виждал.”²⁴ Ако се абстрахираме от последното известие, което явно преувеличава числеността на войската, можем да подчертаем отново факта за свикване на опълчение, в този случай от всички области, които били предвождани от седем ярли. Можем да приемем, че войската включвала ярлите с техните лични дружини и опълчението на свободните бонди, свикано на териториален принцип.

Интерес предизвиква и друго известие за начина на действие на лейднга при външно нашествие. В „Сага за синовете на Харалд Гиле” Снори описва похода на датския крал Айрик в подкрепа на претендента Магнус Блинде, като отбелязва, че на удобните за дебаркиране и запасяване с вода места датчаните били очаквани от местните кралски служители (*lendrmaðr*) с техните отряди. Тази упорита и добре организирана съпротива довела до значителни загуби сред датчаните, които се отправили навътре във фиорда и нападнали Осло. Градът бил защитаван от Тьостолв, който се оттеглили с бой, но през нощта събрал допълнителна войска – явно опълчение, и на сутринта се завърнал в града. Крал Айрик бил принуден да отплува, но не успял да дебаркира никъде във фиорда, тъй като местното опълчение отбранявало плътно брега²⁵. Анализирайки това известие, можем да подчертаем факта, че местното опълчение отбранявало удобните за дебаркиране места по брега или реагирало на заплаха за градове, в случая Осло.

Макар и оскъдни на преки или косвени данни относно числеността и въоръжението на опълчението, сагите предоставят ценна информация за механизмите на мобилизация. В „Сага за Улав Тригвасон” Снори описва случай, при който един влиятелен бонд, чиято жена била поискана от ярл Хакон, се прогивопоставил на ярла и изпратил бойната стрела в четирите посоки по областта, призовавайки всички да се въоръжат, съберат и да убият ярла²⁶. Без съмнение, това свидетелства за правото на бондите да свикват опълчение и без инициатива от местен ярл или от краля. Тези изводи се подкрепят и от друго описание в същата сага, според което бондите изпратили бойната стрела по всички фюлки и събрали опълчението в отговор на опита на Улав Тригвасон да наложи християнството в четирите области. Водачите на това опълчение

били трима бонди²⁷. Отново в „Сага за Улав Тригвасон” откриваме случай на свикване на тинг на бондите, които изпратили бойна стрела, призовавайки към оръжие свободните и несвободните в Трондхайм. Така, когато кралят се явил на тинга, всички присъстващи били въоръжени²⁸. Тъй като най-вероятно Снори е черпил тази информация от по-стари извори, можем да приемем, че в началото на XI век бондите все още запазвали важни права, включително и свикването на опълчението в случай на опасност. Това се потвърждава и от сведения в други саги от „Хеймскрингла”, като най-яркият пример може да бъде даден със свикването на огромно опълчение, което нанесло тежко поражение на армията на Улав Свети в битката при Стиклестад от 27 юли 1030 г.²⁹

В някои от сагите откриваме други интересни сведения за механизмите на свикване на опълчението. Според Снори, през 997 г. конунг Улав Тригвасон свикал местен тинг, на който съобщил за предстоящ поход и поискал от всяка област кораби и хора³⁰. В „Сага за Улав Светия” Снори описва как кралят заявил, че през пролетта ще събере хора и кораби от цялата страна за война срещу Кнют Велики и повикал свои приближени, като им възложил да подготвят тази мобилизация. Те се отправили към предварително определените места наесен, като свикали местните ярли и направили проверка на корабите и въоръжението³¹. Малко след това, в хода на същия разказ, Снори описва подготовката за поход на Хорек, владетел на рибарско селище и на други имения: „...През пролетта наредил да приготвят един от дългите му кораби и взел за екипаж хората от охраната на къщата. Корабът бил много добре оборудван с всичко необходимо. Хорек свикал войска и отишъл при крал Улав.”³² Смятам, че този епизод е показателен за мобилизационната система *leidangr*. В случая Хорек бил богат човек от знатен род, който подготвил свой кораб и екипаж, но „свикал и войска”, т.е. други едри и дребни бонди от малката територия и общност, която управлявал. Това показва част от механизмите на мобилизационната система и свидетелства, че свикването през предходната есен било само проверка на наличния военен ресурс за голям поход. Същите войни и кораби били длъжни да се явят на определените още от есента сборни места през пролетта. Основният извод е, че мобилизацията на голям или общ *leidangr* започвала далеч преди самия поход.

В същата сага откриваме и ясни сведения за промяна в опълчението непосредствено след смъртта на крал Улав Светия. Според Снори новият крал Свейн наложил нови закони в Норвегия, според които на всеки седем мъже над пет-годишна възраст един отивал войник³³, както и един на всеки седем кораба трябвало да се включи в *leidangr*. Той трябвало да се грижи сам за въоръжението си и за мястото си като гребец на кораба³⁴. Макар че на пръв поглед тази система изглежда не по-различна от старата, разширяването на възрастовата група за набиране на войни довела до по-високо мобилизационно съотношение от 1/3 до 1/4 в сравнение с предходното 1/6 до 1/7 от всички реално годни за военна служба.

В кое време от годината и за каква продължителност се свиква опълчението в изследваните саги? По-голяма част от примерите са свързани със свикване през пролетта. В „Сага за Харалд Хардрада” Снори посочва, че с приближаването на пролетта кралете съуправители Магнус и Харалд свикали опълчението от цяла Норвегия³⁵. В същата сага откриваме и други примери за свикване на опълчението през пролетта, като крал Харалд мобилизирал само половината от хората и корабите³⁶. Лятото също се среща като сезон за свикване на опълчение и поход, макар и по-рядко от пролетта. Пример в тази насока може да бъде даден със „Сага за Сигюрд Кръстоносеца”, която описва свикване на опълчението и поход за християнизирание на населението на Смаланд през лятото на 1123 г.³⁷. Интересен е и фактът, че това било единственото свикване на опълчението през управлението на крал Сигюрд (1103–1130). Макар и рядко, някои от сагите свидетелстват и за зимно свикване на опълчението. В „Сага за Улав Светия” Снори описва как ярл Свейн, противник на крал Улав, свикал опълчението през януари³⁸.

Друг интересен аспект в анализа на данните за опълчението в „Хеймскрингла” е продължителността на военната служба. Всъщност, никъде в изследваните саги не се срещат преки сведения за продължителността на службата на бондите в опълчението, но за сметка на това косвената информация е сравнително изчерпателна. Едни от най-благогатните в това отношение саги са „Сага за Улав Светия”, „Сага за Харалд Хардрада” и „Сага за Магнус Ерлингсон”. Според Снори, след като не открил войската на Кнут Велики и се убедил, че той не е наблизил, крал Улав се отправил към Дания, като взел със себе си най-добре въоръжените, а останалите освободил да се върнат по домовете си. Снори обяснява това решение с липсата на полза от останалите, т.е. опълчението от бонди, но това едва ли е така. По-вероятният отговор е, че кралят не можел да принуди бондите да се отправят към Дания, тъй като задачата на опълчението била защита на териториите и населението при нападение. Ето защо Улав оставил при себе си само знатните с техните дружини и с тях се отправил към Дания³⁹. Възможно е, разбира се, сред причините за такова решение да приемем и необходимостта от по-малка, но по-елитна и добре екипирана войска при набег в чужда територия, но смятам, че в случая тя е второстепенна.

Същата сага описва и дезертиране на голяма част от норвежкото и шведското опълчение във войната срещу Кнут от 1028–1029 г. Противно на очакванията, реакцията на шведския и на норвежкия крал не била осъдителна и те не предприели никакви действия за връщане или наказване на дезертьорите. Впечатлява и фактът, че броят на дезертиралите кораби и екипажи бил около 2/3 от шведската войска. Според Снори норвежкия крал Улав обяснил на своя шведски съюзник, че именно затова е освободил опълчението още през пролетта и е оставил само 60 кораба, като отново се изтъква мотивът, че бондите не са годни за война. В края Улав предложил на шведите да направят същото и

да продължат войната, тъй като голяма част от войската на Кнут също ще дезертира през есента и зимата⁴⁰.

Както и в предходните примери, тази информация се нуждае от критичен анализ. Като представител на аристокрацията Снори се отнася пренебрежително към обикновените бонди и към боеспособността на опълчението, но много от фактите опровергават това внушение. По-скоро причината за това масово дезертиране на шведи, както и очакваното по думите на крал Улав дезертиране на датчани и англичани от армията на техния противник Кнут, е следствие на отбранителния характер на опълчението, набирано чрез системата *leidangr* и на срока на военна служба. Съдейки по сведенията, че при свикване на опълчението корабите и екипажите трябвало да осигурят припаси и въоръжение за 2 месеца, можем да предположим, че най-вероятно такъв е бил и срокът на военната служба. Без съмнение, той е можел да бъде продължен при извънредни обстоятелства, т.е. при опасност от нападение, но в конкретния случай това не се случило през лятото, в срока на службата. Ето защо голяма част от шведите дезертирали през есента и се завърнали по домовете си. Най-вероятно, след като се убедил, че Кнут няма да осъществи инвазия в този момент и че води война на изтощение, крал Улав освободил по-голямата част от норвежкото опълчение още през лятото, оставайки при себе си само 60 кораба.

Тази теза намира потвърждение и в други примери от изследваните саги. При един от своите походи към Дания крал Харалд Хардрада (1046–1066) изпратил по-голяма част от бондите обратно в Норвегия, а със себе си повел кралската дружина, отрядите на кралските служители, приятелите си и тази част от бондите, които живеели най-близо до границата с Дания. Според сагата, на връщане от този набег той разполагал с 60 кораба⁴¹. Същата сага описва друг поход на Харалд срещу датския крал Свейн, при който предварително било свикано цялото опълчение, но когато норвежкия крал разбрал, че Свейн не е събрал голяма войска, той разпуснал по-голямата част от екипажите си, а с останалите отплавал на юг към Хааландия, където плячкосвал през лятото⁴². Същата логика на действия наблюдаваме и в последните саги от „Хеймскингла“, посветени на норвежки владетели от втората половина на XII в. Според Снори, когато Арлинг Кривия разбрал за похода на датския крал Валдемар, той свикал опълчението в цялата страна и събрал огромна войска през 1165 г., но след оттеглянето на датчаните разпуснал опълчението и продължил преследването само с няколко кралски служители и техните отряди. Арлинг нападнал в устието на река Дюрса и ограбил много кораби и търговското поселение, след което се завърнал в Норвегия⁴³. И тук фактите свидетелстват категорично за задължения на опълчението за военна служба до границите на Норвегия.

За продължителността на службата свидетелства и сведението, че в началото на 1197 г. Свере събрал хората от Халаголанд, Трьонделаг и Мьоре, изисквайки от тях *leidangr*, а през същата година мобилизирал други райони

от Западна Норвегия. През следващата година обаче той претърпял редица поражения и загубил голяма част от териториите си, което води до извода, че не е имал право да мобилизира опълчение в същите територии. През ранната 1199 г. Свере успял да убеди населението в Тронделаг да построят кораби, с които успял да приключи войната в резултат от морската си победа при Стриндсоен. Връщайки се назад в същата сага, откриваме, че Свере успял да събере флот през 1181 г. и 1184 г., най-вероятно също чрез свикване на *leidangr*. Това води до извода, че задължението за военна служба на обикновените бонди не можело да бъде изисквано всяка година при липса на външно нападение или на опасност от такова.

Сред изключенията може да бъде посочена мобилизацията, осъществена от крал Магнус Ерлингсон през 1180 г. и 1181 г. През първата година той мобилизирал цяла Западна Норвегия, но след претърпяното поражение избягал в Дания. През следващата пролет се завърнал, като този път имал по-голям флот от своя противник Свере. Остава неизвестно откъде Магнус е успял да мобилизира флот, но е възможно част от него да бил осигурен от териториите в Източна Норвегия, а друга част от датчаните. Друг пример за свикване на опълчение и за продължителността на военната служба може да бъде даден от средата на XIII век., когато Хаакон Хаконсон свикал *leidangr* срещу датчаните само два пъти – през 1253 и 1256 г., въпреки продължителната война и факта, че мирът мир възстановен едва през 1266 г.

Естествено, не бива да абсолютизираме силата на традиционните закони, тъй като в хода на времето се появили и други причини за по-рядко свикване на традиционното опълчение. Най-значимата сред тях била постепенното западане на военната ефективност на опълчението в сравнение с елитните части като тези на кралската дружина и отрядите на кралските служители (*lendrmaðr*). Макар бавно и значително по-късно в сравнение с останалите кралства в Западна Европа, през XIII в. в Норвегия се появило и рицарство, което макар и малобройно, променило военната система.

Интерес предизвиква и въпросът за ролята на *leidangr* във вътрешните междуособици и борбите за кралския престол. Според Снори, след като бил провъзгласен за владетел на събрание-тинг в устието на р. Нид, през есента крал Магнус (1035–1047) свикал опълчението от Трондхайм и с него отплавал на юг край брега. Разбирайки за това, крал Свейн, който бил в Южен Хердаланд, заповядал да изпратят бойната стрела, обявявайки, че свиква общо опълчение за защита на страната. На свикания тинг обаче се появили противоречия и част от бондите мълчали, т.е. не се присъединявали към една от двете страни, а имало и такива, които обявили, че ще преминат на страната на Магнус при първа възможност. Тогава Свейн взел решение да отплува към Дания, тъй като нямал достатъчно силна подкрепа⁴⁴. Какво всъщност се случило?

Този епизод е ярък пример за традиционното право на бондите да избират дали и на чия страна да се присъединят при спор за престола. Формално, Свейн се опитал да използва правото си за свикване на общо опълчение, представяйки пристигането на Магнус, който бил подкрепен от шведска войска, като външно нападение. Бондите обаче изтъкнали основателни мотиви против: Магнус имал легитимни права върху престола, вече бил провъзгласен за крал от събрание-тинг и напредвал на юг с войска от норвежци. Ето защо те използвали традиционните си права, а Свейн не можел да възрази или оспори това.

Друг пример за отказ на искане за свикване на опълчение откриваме в сагата за Хакон Сигурдсон (1157–1162). Според текста Хакон се придвижил към Конунгахеле с голяма войска, а Грегориус, който бил в града, свикал бондите и гражданите с искане за набиране на войска, но не срещнал одобрение⁴⁵. Явно в този случай отказът отново бил аргументиран с традиционното право за избор между претендентите за престола.

В други случаи опълчението се ангажира в спорове за престола, като всеки от претендентите успява да мобилизира кралски служители и бонди от определени територии. Един от примерите за това е, когато крал Сигюрд Кръстоносеца мобилизирал *leidangr* в южните области на Норвегия и се отправил на север край брега срещу своя брат Ейстейн, който също успял да мобилизира опълчение в територии в Западна и Северна Норвегия⁴⁶. Двамата братя постигнали споразумение без военен сблъсък, но ефективното мобилизиране на опълчението във вътрешна междуособица било показателно за потенциална опасност от гражданска война. По-късно тази опасност се реализирала в граждански войни, които продължили до началото на XIII в. и в които местните опълчения играели важна роля. Можем да заявим, че именно запазването на *leidangr* като съществен военен фактор придало характер на граждански войни на тези междуособици, тъй като ангажирали не само елита и местната аристокрация, но и значителна част от бондите. Всъщност, сред причините за дългото запазване на опълчението можем да отбележим и това, че при честите спорове за властта претендентите разчитали именно на местните или областните събрания-тинг и на свиканото опълчение, т.е. системата *leidangr* играела важна вътрешнополитическа роля.

Нека насочим вниманието си върху свидетелствата за продължителното запазване на опълчението в изследваните саги. В цитираната многократно „Сага за Улав Светия“ Снори сочи, че след като сключил съюз със синовете на Етелред (978–1016), за да прогонят датчаните от Англия, през есента крал Улав изпратил свой доверен пратеник в Англия, за да събира войска. Той носел послание от синовете на Етелред и пари от Улав, за да привлече привърженици и войска, но въпреки че преговарял с влиятелни мъже през цялата зима, не успял да събере войска⁴⁷. Според Снори причината за този неуспех била силната власт на Кнут, но мисля, че тук можем да отбележим още една съществена причина.

Парите, които предлагал крал Улав не били много, а било известно, че Кнут е най-богатият и най-щедрият владетел в целия регион. Тази финансова слабост на властта на норвежките крале предопредила в голяма степен продължителното запазване на мобилизационната система *leidangr* в Норвегия. Един от множеството примери за това може да бъде открит в същата сага, според която крал веднага след Коледа на 1028 г. крал Улав се отправил към областта Опландия, за да събере налози, тъй като през есента на с.г. налозите от северните области не били изплатени. Така се оказало, че всички средства на краля били изразходени изцяло пълно в лятната кампания от същата година⁴⁸.

Не на последно място сред причините за продължителното съществуване на *leidangr* е гъвкавостта и устойчивостта на тази военно-мобилизационна система при нападения над крайбрежните райони. Поради географските особености, най-вече изключително дългата и насечена брегова ивица, Западна Норвегия била притегателна територия за пиратски, викингски набези през цялото средновековие. В „Сага за Магнус Босоногия“ е описан подобен случай, в който двама викинги – Свейн и Торир, събрали войска за грабителски поход в Опландия и се насочили на север към Трондхайм. Според Снори, разбирайки за това, един от знатните мъже в пограничния район – Сигюрд, изпратил бойната стрела. Сигюрд се насочил с това свикано опълчение срещу викингите, но претърпял поражение и избягал при крал Магнус⁴⁹. Този случай е показателен за гъвкавата мобилизационна система, която позволявала свикване на местно опълчение при външно нападение. Явно опълчението играело основно защитна роля и било ефективно най-вече при спорадични викингски набези. Опълчението и мобилизационната система на *leidangr* играели както роля на местни защитни погранични отряди, така и на масова армия при мащабно нашествие. В този смисъл мобилизационната система *leidangr* била аналогична на други средновековни военни системи.

Кога все пак тази традиционна и вековна военно-мобилизационна система започнала да губи своята роля и съществуват ли данни за това в изследваните саги? В „Сага за Магнус Блинде“ Снори описва разорителния поход на вендския княз Ратибор срещу търговския град Конунгахеле през 1135 г. При вестта за нападението над града била изпратена бойна стрела в Скурбагар, но тук се появили остри противоречия при събиране на опълчението. Явили се 600 души, но единият от водачите на този отряд върнал част от войните обратно и само малък отряд от 200 въоръжени мъже се отправил към града⁵⁰. Без да коментираме представената численост, чиято достоверност може да бъде оспорена, можем да се концентрираме върху въпроса: Защо в такъв явен случай на външно нападение и разорение част от опълчението не се отправила към града? Най-логичният отговор е, че в същото време са били нападнати земи и ферми на част от участниците в местното опълчение. В този смисъл известието на Снори може да се приеме като пример за неефективността на опълчението

в определени ситуации и за проблеми във взаимодействието между градовете и местното опълчение на бондите.

Сред свидетелствата за настъпваща криза в мобилизационната система можем да посочим следния пример от “Сага за Магнус Ерлингсон”. При появата във Викен на нов претендент за кралския престол в лицето на Ајстейн, към него се присъединили много поддръжници и войската му нараснала бързо. Тази войска провъзгласила Ајстейн за владетел и останала да зимува във Викен, но тъй като не разполагала със средства, се занимавала с грабежи. Според Снори, местните лендрмани и бонди се събрали, нападнали ги и ги прогонили в горите. На третата година бегълците успели да се снабдят с кораби, да плават край брега за плячка и да вербуват хора⁵¹. Мисля, че този епизод е показателен за съществени промени във военната система през XII в., а армията на Ајстейн може да бъде определена като наемници, прилагащи някои от традиционните права на опълчението в Норвегия като издигане и подкрепа на претендент за кралския престол. В същото време епизодът е показателен и за сблъсъка на традиционната военна система под ръководството на местните кралски служители и новопоявилите се наемници.

За съществени промени в традиционната военна система свидетелства и друг пример от „Сага за Магнус Блинде”. Според текста на сагата, Магнус поискал съвет от Сигюрд как да се справи с противника си Харалд, а Сигюрд го посъветвал да изпрати хора от своята дружина, които да избият знатните, които не са го подкрепили, а с тяхното имущество да привлече нова войска⁵². Магнус отказал да направи това, но този случай е показателен за все по-важната роля и значение на парите в мобилизирането и издръжката на войската. Всичко това, макар и непряко, свидетелства за променящата се военна система и за залязващата роля на традиционния *leidangr*. Тези процеси били бавни, а участието на свободните бонди във военната система било факт дори в периода на Късното средновековие.

В допълнение бих отбелязал, че използването на *leidangr* от Магнус може да бъде посочено като пример за бавния преход от системата на свободното опълчение към по-малка и професионална армия. Още един характерен пример е бунта на Скуле срещу управляващия крал Хакон от 1239–1240 г. Скуле се провъзгласил за крал на 6. 11. 1239 г., докато ответният поход на Хакон започнал през февруари следващата година. Абстрахирайки се от обвиненията в бездействие от страна на автора на сагата, както и от прякора на Хакон – Ленивия, можем да прозрем в неговите действия или бездействие стратегия за мобилизиране на всички възможни сили и най-вече тези в Източна Норвегия, които били далеч и извън прекия контрол на Хакон. Ходът на събитията показва, че той действал правилно от стратегическа и тактическа гледна точка. Въпреки това войските на последния били победени от тези на съперника Скуле на 9.03.1240.

Можем ли да приемем тези събития като примери за използването на нов вид войски, различни от старата система *leidangr*? Някои изследователи отговарят положително на този въпрос. В допълнение те дават примери с малки, полупрофесионални армии като т. нар. *Croziars* под управлението на Ерлинг (1204–1207) и с т. нар. *Ribbungs* при Сигурд (1218–1226). И двамата лидери постигнали забележителни победи над превъзхождащи ги по численост сили на опълчение и е възможно да са били примери и за Скуле, но те са показателни и за това, че по този начин били спечелени важни битки, но не и войната. Поради характерните особености в Норвегия, окончателната победа принадлежала на този, който постигне надмощие по море, а това било възможно само с мобилизирането на *leidangr*.⁵³ Показателно е и описанието на споровете сред привържениците на Скуле след поражението при Осло. Тези от Източна Норвегия съветвали водача си да се отпрати към техните земи, за да увеличи силите си и да подготви нова атака, докато тези от Тронделаг искали да се завърне и да се укрепят в Трондхайм, защото за норвежците било обичайно да воюват с кораби и по море⁵⁴.

Обобщавайки наблюденията за военната система на опълчението в изследваните саги, бих формулирал няколко извода. Сведенията, които предоставя Снори за началото на свикване на *leidangr* при управлението на конунг Хакон Добрия през X в. не могат да бъдат приети като надеждни и напълно достоверни, тъй като не се потвърждават недвусмислено в други източници. Напълно вероятно е авторът на кралските саги да отразява реална реорганизация във военната система при управлението на Хакон, но приписвайки и черти, характерни за следващия XI в. В такъв случай можем да изградим тезата, че при управлението на конунг Хакон започнало изграждането на система на общо опълчение със събиране на определен брой войни и кораби от два региона. Съвсем очевидно е, че системата *leidangr* била изградена и търпяла промени във времето. Повишаването на мобилизационното напрежение при крал Свейн след смъртта на Улав Светия също може да се приеме като реален исторически факт, въпреки че точните цифри остават спорни.

Един от съществените приноси на сагите в изясняване същността на *leidangr* е в косвените сведения за продължителността на военната служба. Тъй като не разполагаме с други конкретни и достоверни сведения за периода XI–XII в., сведенията на Снори са от изключителна важност и могат да бъдат приети като надеждно свидетелство за ограничената продължителност на службата в срок до два месеца. Към това бих добавил и данните за времето на свикване на опълчение в изследваните саги. Не на последно място бих подчертал и свидетелствата за опълчението в последните саги от „Хеймскрингла“, които би трябвало да бъдат приемани като достоверни предвид близостта до времето на записване на сагите. Тук данните за появата на наемни отряди, на малки армии и за засилващата се роля на парите и заплащането при набиране

и поддържане на войска са от важно значение за възстановяване историческата картина на войната в периода X–XIII в.

БЕЛЕЖКИ

¹ Мненията за достоверността и надеждността на *Heimskringla* и значението му като исторически извор варират от отрицание до почти безкритично приемане. Тук бих посочил следните изследвания: **Keyser R.** Norges Historie. 1–2, Kristiania, 1866–70.; **Munch P. A.** Det norske Folks Historie. 1–4, Christiania, 1851–59.; **Sars, E.** Udsigt over den norske Historie, 1–4, Christiania, 1873–91., Те поставили началото на използването на сагите като исторически извор, но въпреки това, недоверието към историческата основа на тези съчинения се запазило сред широки кръгове от историческата гилдия.

² Проблемът е почти неизследван в българската историография. Виж: **Снуре Стурлусон.** Саги за кралете на севера. Ч.1, Ч.2., Военно издателство. София, 2003.; **Илиев, И.** Представата за историческото минало в “Земен кръг” на Снори Стурлусон и българската литературна традиция от времето на първите Асеневци. – В: Снори Стурлусон и корените на нордската книжовност. София, 2004, с. 92–96.

³ В най-общ смисъл ховдингите били местни вождове или лидери с религиозна, военна и политическа власт. Според някои изследователи, терминът е съставен и включва *huf* (водач, старейшина, глава на голям род, племе) и *ping* (събрание, тинг), а според други наименованието е свързано с религиозни функции. За разлика от представителите на потомствената родова аристокрация, титлата ховдинг била изборна и не се предавала безусловно в наследство. Ето защо групата на ховдингите била с променящ се във времето състав и някои от сагите свидетелстват за това.

⁴ Титлата ярл (старонорв. *jarl*) обозначава представител на едрата аристокрация в средновековна Скандинавия. Първоначално титлата визирала самостоятелно управляващи местни племенни вождове, а след IX в. била давана на висши аристократи, които управлявали от името на конунга или краля. В много от сагите на Снуре титлата ярл е именно в този смисъл – най-високопоставеният след конунга или краля. Освен в териториите на кралство Норвегия, титлата се среща и в зависимите от норвежкия владетел Оркнейски острови (ярл на Оркни), както и в Исландия след попадането на острова под норвежка власт през 1261 г. (ярл на Исландия). През 1237 г. новата титла херцог заместила за пръв път тази на ярла, а в края на същия век титлата ярл изчезнала от историческата сцена.

⁵ Конунгът (старонорв. *konungr*) бил племенен и военен лидер на населението от определена територия в периода IX–X в.

⁶ **Rodgers, W.L.** Naval warfare under oars, 4th to 16th centuries. Annapolis, Maryland, 1991, p. 71.

⁷ **Bagge, S.** From Viking Stronghold to Christian Kingdom. State Formation in Norway, c. 900-1350. University of Copenhagen, 2010, p. 72.

⁸ **Lund, N.** Lid, leiding og landerværn. Nær og samfund i Danmark i ældre middelalder. Roskilde, 1996, 246-274.

⁹ Тези първи свидетелства са свързани с описанието на мобилизация на бонди от Рогаланд и Хелголанд от Хаакон Добрия през 960 г.

¹⁰ **Bagge, S.** Op. cit., p. 75.

¹¹ Лендрманите (старонорв. *lendir maðr*) формирали част от елита в средновековна Норвегия и заедно с ярлите били най-близките до владетеля лица. Лендрманите упражнявали административни и военни задължения в своите територии, а първите сведения за тях датират от XI в. За високото им положение в йерархията свидетелства и фактът, че през XIII в. в кралството имало между 10 и 20 лендрмани.

¹² **Лебедев, Г. С.** Эпоха викингов в Северной Европе. Историко-археологические очерки. Ленинград, 1985, 57–58.

¹³ Виж още: **Джонс, Г.** Викинги. Потомки Одина и Тора. Москва, 2003, с. 114.

¹⁴ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч.1., с. 117.

¹⁵ **Bjørkvik, H.** Leidang. – In: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. T. X. Oslo, 1965, cols. 432–442.

¹⁶ **Bull, E.** Leding. Militær-og finansasforvaltning i Norge i ældre tid. Kristiania, 1920, p. 42. Смятам, че това е твърде преувеличена и нереална цифра на фона на останалите кралства в Западна Европа през XII–XIII в. и на човешкия ресурс на Норвегия в този период. При положение, че през XVI–XVII в. числеността на населението достигала до 440 000 (т.е. не повече от 200 000–300 000 през XIII в.), обща численост на опълчението от 30 000 звучи твърде нереалистично. В подкрепа на това бих подчертал факта, че системата *leidang* обхващала само крайбрежните западни и северни региони на Норвегия, т.е. едва ли повече от 2/3 от цялото население в този период, т.е. не повече от 150 000–160 000 души.

¹⁷ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., 71–72.; **Снорри Стурлюсон.** Круг земной. Москва, 1980, с. 44, VI.

¹⁸ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 102. Снори не посочва точната година, а само това, че се случва през първата пролет след провъзгласяването на Хакон (Хокон) за конунг.

¹⁹ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 116.

²⁰ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 117.; Круг земной, с. 78, XX. Според Снори, били нужни седем нощи, за да се предаде съобщението за сбор на войската от най-южната до най-северната точка на Хологаландия.

²¹ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 117. „*Минали двадесет години, в които Хокон бил крал на Норвегия. Тогавя синовете на Айрик дошли от Дания с огромна войска. Част от нея били войни, които ги следвали винаги във военните походи, но повечето били датски бойци, изпратени от Харалд Гормсон.*”

²² **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 137.

²³ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 142.

²⁴ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 151.; **Снорри Стурлюсон.** Круг земной. Москва, 1980, с. 108, XVIII.

²⁵ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч. 2., с. 328.; **Снорри Стурлюсон.** Круг земной., с. 516–517. III, IV.

²⁶ **Снорри Стурлюсон.** Круг земной., с. 129, XLVIII.

²⁷ **Снорри Стурлюсон.** Круг земной., с. 136, LIX.

²⁸ **Снорри Стурлюсон.** Круг земной., с. 139–140, LXV.

²⁹ **Снуре Стурлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 92.; **Снорри Стурлюсон.** Круг земной, с. 344. CXCIV. Според сагата, когато разбрали за завръщането на Улав (Олаф) в Норвегия, лендрманите и други знатни свикали войска от цялата страна.

Според описанието, мобилизацията била осъществена в две посоки: едни тръгнали на север, за да мобилизират северните региони, а други веднага се отправили на изток, за да пресрещнат приближаващия Улав и да не му позволят да включва във войската си население от източните територии на Норвегия. Тъй като Улав напредвал по суша, най-вероятно в тази ситуация крайбрежните райони, които носели морска служба, не били мобилизирани. Съдейки по описанието в сагите, а и косвено по продължителността на самата битка при Стикластадир, мобилизираната армия била една от най-големите в описваната епоха.

³⁰ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч.1., с. 224.

³¹ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 25.; **Снорри Стурлусон.** Круг земной, с. 296, CXXXIX.

³² **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 29.

³³ На пръв поглед тази ранна възраст звучи странно и непонятно, но целта на закона била разширяването на базата за набиране на опълчение. Естествено, в опълчението реално участвали мъже над 14–15-годишна възраст, но разширяването на възрастовия диапазон довело на практика до по-голям брой мобилизирани мъже на млада и зряла възраст.

³⁴ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2. с. 125.

³⁵ **Снорри Стурлусон.** Круг земной..., с. 417. XXVII.

³⁶ **Снорри Стурлусон.** Круг земной..., с. 419, 419. XXXII.

³⁷ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с.296.

³⁸ **Снорри Стурлусон.** Круг земной., с. 190, XLVI. Много знатни лендрмани се присъединили към него, като се отправили на юг по брега, набирайки хора от всеки фюлк. След като се обединили с войската на Ерлинг, който също мобилизирал лендрмани и опълчение, поели на изток към Викен.

³⁹ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера. Ч. 2., с. 40.

⁴⁰ **Снорри Стурлусон.** Круг земной. с. 313, CLI.

⁴¹ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 198. Оставането на бондите живеещи по границата не противоречи на изказаната теза, тъй като тяхното участие било доброволно, най-вероятно мотивирано от честите конфликти с датчаните и от стремеж за компенсация на нанесените щети чрез плячкосване на датски територии и население.

⁴² **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 220.

⁴³ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 395; Круг земной, с. 569–570. XXVIII.

⁴⁴ **Снорри Стурлусон.** Круг земной, с. 380, III, IV.

⁴⁵ **Снорри Стурлусон.** Круг земной, с. 538, II.

⁴⁶ Heimskringla or The Chronicle of the Kings of Norway. Saga of Sigurd the Crusader and His Brothers Eystein and Olaf. 22. OF THE CASES BEFORE THE THING. [<http://omac1.org/Heimskringla/crusaders.html>, 22.11.2013.]. В случая е използван английският превод, тъй като той преставя по-пълен текст от българския превод на сагата в Снуре Стюрлюсон. Саги за кралете на Севера, Ч. 2.

⁴⁷ **Снорри Стурлусон.** Круг земной, с. 178, XXVII.

⁴⁸ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 59.; **Снорри Стурлусон.** Круг земной, с. 321, CLXII.

- ⁴⁹ **Снорри Стурлусон.** Круг земной., с. 469, IV, V.
- ⁵⁰ **Снорри Стурлусон.** Круг земной., с. 507, X.
- ⁵¹ **Снорри Стурлусон.** Круг земной. с. 574, XXXVI.
- ⁵² **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 310.
- ⁵³ **Vagge, S.** Op. cit., p. 83.
- ⁵⁴ **Снуре Стюрлюсон.** Саги за кралете на Севера, Ч. 2., с. 336.